

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

JAN-WILLEM DUYVENDAK

CORRESPONDENTIE
OUDENAMPSEN & DUYVENDAK

Krisis 2014, Issue 1
www.krisis.eu

Beste Merijn,

Dank voor je brief als vervolg op ons publieke debat over politieke veranderingen in Nederland in het afgelopen decennium. Het is een belangrijke discussie omdat naar mijn idee niet alleen de ‘populistische jaren’ vaak verkeerd begrepen worden, maar ook de laatste decennia van de vorige eeuw, en dan met name de jaren zestig en zeventig. Onze huidige tijd wordt vaak gecontrasteerd met die decennia. Dat spreekt ook enigszins uit jouw terminologie van ‘postprogressief’; als komend na een echt progressieve tijd. Zo’n term suggereert al snel alsof er een eenduidig progressieve periode is geweest die nu voorbij zou zijn. Die interpretatie van het recente verleden doet naar mijn idee echter geen recht aan de feitelijke ontwikkelingen die zich hebben voltrokken.

Voordat ik dat zal onderbouwen, eerst een enkele opmerking over het genre waarin je onherroepelijk terecht komt als je zo’n onderscheid aanbrengt tussen ‘progressieve’ en ‘postprogressieve’ politiek: het genre van de nostalgie. De jaren zestig en zeventig worden in dit soort beschouwingen al snel het hoogtepunt van linkse politiek en sindsdien zou het slechts bergafwaarts zijn gegaan. Ik citeer uit jouw stuk:

‘Ik zie een overwegend conservatieve tegenbeweging waarin weliswaar enkele opvallende progressieve elementen geïncorporeerd zijn, maar die daarin een ondergeschikte rol spelen. Ik stel dat nieuwrechts een gemoderniseerde vorm van conservatisme in Nederland heeft ontwikkeld door enkele van de belangrijkste progressieve verworvenheden uit de jaren zestig en zeventig in haar programma op te nemen: vrouwenrechten, homorechten, individualisme, secularisme. De algehele toon is er echter een van verzet en strijd tegen de progressieve tijdgeest van de jaren zestig en zeventig, tegen links, tegen de babyboomers en alles waar zij voor staan.’ (83)

Je staat in het nostalgische beeld van de jaren zestig en zeventig dat je zo creëert niet alleen. Het valt me op dat een groep denkers van jouw generatie even nostalgisch is naar die decennia als veel babyboomers zelf. Het is een curieuze coalitie van dertigers en zestigers, die meent dat het sinds het ‘neoliberalisme’ van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw alleen maar bergafwaarts is gegaan met links. Jullie bevestigen daarmee, ten onrechte, het beeld dat de babyboomers graag van die periode koesteren. Deze zestigers verlangen terug naar de ‘hoogtijdagen’ van het kabinet-Den Uyl (hoewel de meesten dat toen een veel te rechts kabinet vonden ...). In een recent artikel (De Jong 2013) op TENK analyseert Alex de Jong fraai Jan Marijnissens hang naar dat verleden:

‘*Tegenstemmen* was een opvallend nostalgisch boek: het neoliberale heden werd voortdurend afgezet tegen een verleden dat niet perfect, maar wel veel beter was. De alternatieven voor het neoliberalisme werden vaak voorgesteld als een terugkeer naar dit verder ongespecificeerde verleden waarmee waarschijnlijk het Nederland van de “sociaaldemocratische consensus” bedoeld werd.’

Jan Marijnissen en jij lijken beiden te denken dat conservatieve krachten het op de sociaaldemocratische erfenis van de jaren zestig hebben voorzien, daarmee het beeld versterkend dat er een helder onderscheid zou zijn tussen de progressieve en de postprogressieve periode. In een recent proefschrift laat Noortje Thijssen echter overtuigend zien dat de verhouding van ‘rechts’ Nederland ten opzichte van de jaren zestig veel ambivalenter is: de meeste ‘verworvenheden’ van de jaren zestig blijken –

ook door de door jou geciteerde conservatieve denkers – overwegend positief te worden aangehaald! Dat betekent niet dat ze in hun stukken aardige dingen zeggen over de woordvoerders van ‘links’, over de ‘babyboomers’, maar inhoudelijk zijn de thema’s van de jaren zestig grotendeels tot het gedachtengoed van ‘rechts’ doorgedrongen. Thijssen laat zien hoe ‘rechts’ Nederland in de afgelopen jaren van een eenduidige diskwalificatie van de jaren zestig (en zeventig) tot een stevige omarming is gekomen van de idealen van die periode.

En dat hoeft ook niet te verbazen, gegeven mijn stelling dat er in Nederland, niet *in* maar *sinds* de jaren zestig en zeventig een meerderheid is gegroeid voor – ik leen even jouw woorden – ‘vrouwenrechten, homorechten, individualisme, secularisme’. Nederland spant vandaag de dag met andere Noordwest-Europese landen als Denemarken en Zweden de kroon in steun voor progressieve waarden. Maar ook in veel andere westerse landen, en zelfs in de Verenigde Staten (Fischer & Hout 2006), zien we een langzame, maar onmiskenbare trend dat een meerderheid van de burgers steun is gaan geven aan *liberal values*. In die zin is het inderdaad goed om je niet blind te staren op de jaren na 2000 maar om de recente tijd te vergelijken met de decennia daarvoor. Wie dat doet, ziet dat er geen sprake is van een contrast maar juist van een hoge mate van continuïteit tussen nu en de jaren zestig en zeventig, waarbij de groep die progressieve waarden steunt in omvang steeds verder toeneemt, en nu zelfs de kern van de VVD en de christelijke partijen heeft bereikt. Ook de aanhangers van de PVV steunen veel van die progressieve waarden (zonder dat dit overigens de reden is waarom ze op de PVV stemmen, zoals jij terecht vaststelt).

Nu kan het zijn dat we enigszins langs elkaar heen praten omdat jij je vooral lijkt te richten op de nieuwe conservatieven in het publieke debat, het politieke discours, terwijl mijn bijdrage zich vooral richt op de sociologische onderstroom in de samenleving: welke standpunten zijn Nederlanders in de afgelopen vijftig jaar gaan huldigen? Kijk je naar dat laatste, dan kun je niet anders dan constateren dat zich een enorme verschuiving heeft voorgedaan in de standpunten (en praktijken) van een ruime meerderheid van de Nederlanders, die zich eenduidig laat karakteriseren als de verbreding van de steun voor progressieve waarden.

Wat zijn dan die waarden en wat is hun betekenis? Jij lijkt geneigd de nieuwe *moral majority* in Nederland met een relatief progressief gezicht niet zo serieus te nemen omdat je denkt dat het hierbij zou gaan om een ‘reductie van het progressieve project tot enkel seksualiteit, gender en gezin’. Ik citeer je verder:

‘Denk aan thema’s als milieubescherming, cultuurbeleid, internationalisme, economie, arbeidsethiek, discriminatie, ontwikkelingshulp, terrorisme, immigratie, misdaadbestrijding, justitie en sociaal beleid. Op al deze gebieden zagen we de afgelopen jaren een beweging in het publieke debat en de politieke arena naar meer conservatieve opvattingen.’ (84)

Ik zal niet ontkennen dat op enkele van deze onderwerpen meer conservatieve geluiden in het publieke debat dominant zijn geworden, hoewel nog te bezien valt – zie hierboven – of de Nederlandse bevolking op al deze punten ook meer conservatieve standpunten is gaan huldigen. Maar ik maak vooral bezwaar tegen een ‘genivelleerd’ beeld van de politiek waarin allerlei thema’s door jou als min of meer even belangrijk, nevensgeschikt, worden gepresenteerd. Het lijkt mij dat de waarden die sinds de jaren zestig steeds grotere politieke betekenis hebben gekregen – ‘vrouwenrechten, homorechten, individualisme en secularisme’ – van een andere orde zijn dan, pakweg, arbeidsethiek of misdaadbestrijding. Het gaat hierbij namelijk om de fundamentele omarming en beleving van *gelijkheid*, ongeacht gender, seksuele voorkeur, leeftijd, handicap, etc. Steeds meer mensen zijn sinds de jaren zestig en zeventig geheel anders in het leven komen te staan: niet meer ondergeschikt aan anderen. De meeste Nederlanders onderschikken zich niet meer aan een hoger wezen, vrouwen niet meer aan mannen, homo’s niet meer aan hetero’s, et cetera. Mensen willen zelf gelijkelijk beschikken over hun leven, ook over het begin (abortus) en het einde (euthanasie). Deze logica van de gelijkheid is de hele samenleving gaan doortrekken en heeft geleid tot ‘horizontale’ verhoudingen binnen gezinnen, instellingen, media, en dergelijke. Dat gevecht voor gelijkheid gaat langzaam – maar gestaag. Zelfs de SGP heeft nu vrouwen op de kieslijst, ook de ChristenUnie kent een groep homo’s die zich organiseert.

Ik sluit niet uit dat ik mede zo gefascineerd ben door, en gepassioneerd ben over, deze voortgaande emancipatie omdat zij mij ook biografisch raakt. Ik heb pas in 2001 volledige burgerrechten gekregen, daarvoor ontbrak het mij aan het recht om te trouwen. Tot ver in de jaren negentig waren alle grote politieke partijen tegen het openstellen van het burgerlijk huwelijk voor paren van gelijk geslacht. Welaan, de positie van homoseksuelen is sinds 2000 sterk verbeterd: nu is homoseksualiteit zo ongeveer de kern van ‘de’ Nederlandse identiteit ...

Die ontwikkeling naar een steeds bredere omarming van fundamentele progressieve waarden – gelijkheid, individualisme, secularisme – verklaart, paradoxaal genoeg, waarom op een aantal onderwerpen ‘Nederland’ conservatiever, of beter: intoleranter is geworden. Want je hebt gelijk: op terreinen als internationalisme, integratie en discriminatie is in de afgelopen jaren sprake van een conservatieve Wende. *Maar dat komt niet doordat Nederland niet progressief is, maar doordat ook progressieve mensen intolerant kunnen zijn.* Kijk naar het debat: moslims worden voortdurend aangevallen op het feit dat ze niet progressief zijn; het gaat permanent over hun ‘achterlijkheid’ in termen van vrouwen- en homorechten, over hun gebrekkige individualisme en het ontbreken van secularisme. Wil je de – dus inderdaad zeer gemengde – ontwikkeling in Nederland van de afgelopen tien jaar begrijpen, dan kan dat alleen door trends in thema’s in samenhang te beschouwen: *inhoudelijk* zijn progressieve waarden omarmd, maar in *houding* zijn Nederlanders veel autoritairder geworden. Dat is precies wat ik in *The politics of home. Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States* laat zien: migranten wordt geen ruimte gegund om ‘anders’ te zijn, ze moeten zich volledig assimileren en ‘Nederlandse normen en waarden’ gaan ‘verinnerlijken’ (ook al hebben de ‘rechtse’ en christelijke partijen in Nederland die normen en waarden zelf pas heel recent omarmd...).

‘Links’ is mede zo in verwarring omdat voor haar fundamentele waarden – gelijkheid, individualisme en secularisme –, nu worden gedefinieerd in nationale, en zelfs nationalistische termen. En helaas gebeurt dat niet alleen door ‘rechtse’ partijen. Het zijn PvdA-intellectuelen als Paul Scheffer en politici als Jan Marijnissen die deze nationalistische draai in de politiek mede hebben bewerkstelligd. Dat maakt het huidige beeld

inderdaad erg ‘gemengd’: ‘rechts’ is verrassend progressief geworden als het om *liberal values* gaat, delen van links zijn treurigstemmend conservatief geworden als het ruimte voor diversiteit betreft: nieuwkomers worden buitengesloten en alles buiten Nederland wordt vooral als een bedreiging gezien.

Ik denk dat het weinig vruchtbaar is om te veronderstellen dat ‘rechts’ *liberal values* uitsluitend om strategische redenen heeft omarmd; dat ze daarom dus niet echt progressief zou zijn, maar ‘postprogressief’. Ik sluit niet uit dat rechtse, christelijke en populistische partijen aanvankelijk, in ieder geval deels, vanwege politiek opportunisme progressieve waarden hebben omarmd (met name om moslims te kunnen bekritisieren). Maar onherroepelijk zijn ze er de afgelopen tien jaar zelf steeds meer in gaan geloven: je kunt met waarden niet blijvend opportunistisch omgaan. En anders is hun achterban die waarden wel serieus gaan nemen: het spreken van politici heeft een performatief effect. Het lijkt me beter iedereen die voor progressieve waarden zegt te staan op zijn of haar woord te geloven en de beterweterigheid achter ons te laten dat ‘rechts’ die waarden eigenlijk niet serieus kan delen. Veel interessanter, en politiek effectiever, is het openen van het debat over de vraag of een progressieve inhoud niet ook om een progressieve, tolerante houding vraagt: zouden *liberal values* niet tevens moeten inhouden dat mensen mogen ‘afwijken’? We staan pas aan het begin van dat debat, lijkt me. In die zin is de omarming van liberale waarden niet postprogressief, maar nog zeer onvolledig. Nederland is veeleer ‘preprogressief’.

Jan Willem Duyvendak is sinds 2003 hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn meest recente boeken zijn *European States and Their Muslim Citizens* (Cambridge University Press, met John Bowen, Christophe Bertossi, Mona Lena Krook, 2014), en *New York and Amsterdam. Immigration and the New Urban Landscape* (NYU Press, met Nancy Foner, Jan Rath en Rogier van Reekum, 2014).

Literatuur

Duyvendak, J.W. (2011) *The politics of home. Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Fischer, C.S. en M. Hout (2006) *Century of difference. How America changed in the last hundred years*. New York: Russell Sage Foundation.

Jong, A. de (2013), 'Van revolutie naar normen en waarden. Het veranderende socialisme van de SP'. www.tenk.cc

Thijssen, N. (2012) *De jaren zestig herinnerd. Over gedeelde idealen uit een linkse periode*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Academisch proefschrift.

 De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.